1. De religieuze en mythische opvattingen der Germanen in verband met de inwijdingsriten

Mysterie-inwijdingen

Dat bij verschillende Indogermaanse [1]) volkeren mysteriën met daaraan verbonden inwijdingsriten bestonden kan men, in verband met de rechtstreekse mededelingen daaromtrent, als een vaststaand feit aannemen,. Naast deze rechtstreekse gegevens zijn er tal van aanwijzingen, die weliswaar geen volkomen afgerond beeld vormen van deze mysteriën en op allerlei, meestal onbelangrijke, punten vragen openlaten, maar die ons door het omvangrijke materiaal toch toelaten een vrij duidelijke voorstelling te maken van de Samothrakische, Phrygische, Dionysische, Eleusinische en andere mysteriën, al betreft het dan meestal uiterlijkheden en weinig over het wezen der inwijdingen zelf.
Wat de Germaanse mysteriën betreft, liggen de zaken enigszins anders. Rechtstreekse schriftelijke mededelingen uit de Germaanse Oudheid hebben ons hierover niet bereikt. Wel bezaten de Germanen runetekens, maar deze werden pas in betrekkelijk late tijd voor het doen van mededelingen gebruikt. Oorspronkelijk werden zij vrijwel uitsluitend gebezigd voor magische handelingen. Weliswaar bezitten wij over de Germaanse Oudheid verschillende berichten van Romeinse en Griekse schrijvers, maar, afgezien van enkele aanduidingen over de jongelingswijdingen, wordt daarin nauwelijks gerept over inwijdingen van andere aard. Het zijn in hoofdzaak indirecte aanwijzingen, die ons het bestaan daarvan doen vermoeden.
Over de jongelingswijdingen schrijft Tacitus [2]): "Tot nu toe was de jongeling slechts een lid van zijn familie, van nu af behoort hij tot zijn volk." Hij was nu opgenomen onder de krijgers van zijn stam, maar als zodanig stond er nog een verdere stap voor hem open, die echter niet met de jongelingswijding verward mag worden. Hij was nu in de gelegenheid, zich als krijger aan de Krijgsgod en Dodengod Wodan te wijden. De ingewijde werd daardoor reeds bij zijn leven lid van de dodengemeenschap. Hij werd één met zijn overleden voorvaderen, hij trad toe tot het dodenheir, dat onder leiding van de Dodengod stond, werd een van diens "aangenomen zonen" [3]).
Een groot aantal onderzoekers is blijven staan bij de jongelingswijdingen, waarbij de jongeling lid van de stam werd, of hebben deze verkeerdelijk vereenzelvigd met de inwijdingen, waarbij de kandidaten in een hogere gemeenschap werden opgenomen, niettegenstaande het feit, dat tal van andere oude volken deze beide inwijdingen kenden en er een duidelijk onderscheid tussen maakten. Terwijl inzonderheid de meeste Indogermaanse volkeren beide riten bezaten, kunnen wij dit ook van de Germanen veronderstellen. Door gebrek aan schriftelijke mededelingen zijn wij, zoals reeds gezegd is, op andere bronnen aangewezen, die weliswaar geen rechtstreeks bewijs leveren dat er Germaanse inwijdingen van deze tweede categorie bestonden, maar die dan toch zoveel aanwijzingen geven, dat wij ons moeilijk aan de indruk kunnen onttrekken, dat onze voorvaderen

deze inderdaad kenden. Bij het verzamelen van materiaal hebben wij met een grote moeilijkheid te kampen en wel, zoals bekend is, dat bijna alles wat in verhalen, mythen, gebruiken e.d. aan de oude riten herinnerde, door de zegevierende Kerk stelselmatig werd uitgeroeid [4]). Waar dit onmogelijk bleek, werd getracht deze overleveringen in christelijke zin om te buigen en daardoor vaak volkomen onherkenbaar te maken. Daarmede ging de oude achtergrond natuurlijk verloren. In vele gevallen echter kunnen deze verbasterde vormen er toch nog toe bijdragen het beeld der heidense mysteriën te vervolmaken.
Daarnaast kunnen allerlei losse opmerkingen in oude geschriften, soms zelfs enkele uitdrukkingen en woorden ons van nut zijn. Het spreekt echter vanzelf, dat hierbij de grootste voorzichtigheid in acht genomen moet worden.
Een grote steun bij het ontraadselen der inwijdingen geven ons de meer en meer duidelijk geworden opvattingen, die in de Oudheid bestonden omtrent de dood en de dodenwereld. Immers bij de overige Indogermaanse volkeren was het in contact komen met de dodenwereld, zoals zij zich die voorstelden, een der grondslagen voor hun inwijdingsriten, die dan in een herleving, een nieuwe geboorte, hun hoogtepunt vonden. Iets dergelijks mogen wij dan ook bij de Germanen veronderstellen en, zoals wij zullen zien, terecht.
Bij verschillende mysteriediensten der Oudheid treffen wij extatische ommetochten aan. Wij zien nu, dat in de Germaanse landen tot op de huidige dag, niettegenstaande de eeuwenlange bestrijding door de Kerk, nog steeds ommetochten plaats vinden, waarbij de gemaskerde deelnemers zich tot op zekere hoogte in een extatische toestand brengen, terwijl zij vaak door de omstanders als "gestorven" worden beschouwd. In verband daarmede is er aanleiding te veronderstellen, dat deze volksgebruiken een laatste vorm zijn van de oude religieuze erediensthandelingen. Wij komen hierop nog uitvoerig in hst. VIII terug.
Een verder uitgangspunt bij het onderzoek naar de oude inwijdingsgebruiken is te vinden in de tijdstippen, waarop later allerlei, van de cultische handelingen afgeleide, volksgebruiken plaats vonden en vinden. Deze tijdstippen zijn voornamelijk midwinter en lente en wij zullen zien, dat dit ook de tijdstippen waren, waarop in oude tijd de inwijdingen plaats vonden en waarin de "cultische mannenbonden", de hoeders der inwijdingen, optraden.
Deze hier gegeven korte aanduidingen zullen wij met een aantal andere aanwijzingen hieronder nader bezien en wij beginnen met een samenvatting van de denkbeelden over de dood en de dodenwereld in de Germaanse wereld en wat daarmede samenhing.

De dood en de dodenwereld

De uitbeelding van dood en herleving, zoals wij die in de riten der antieke mysteriën aantreffen en die, naar wij hopen aan te tonen, ook bij de Germaanse inwijdingsriten een rol speelde, hing uiteraard samen met de opvattingen, die men bezat omtrent het bestaan en de aard van een dodenwereld en omtrent de mogelijkheden om deze wereld te betreden en weder te verlaten. Wat dit laatste betreft, achtte men verschillende wijzen mogelijk: de dode kon, naar men meende, op aarde terugkeren, maar hij kon b.v. ook uit een sombere, troosteloze

onderwereld verlost worden, om in een gelukzalige dodenwereld te komen. Dit laatste zien wij o.a. bij de Eleusinische mysteriën [5]), waar de ingewijden de overtuiging hadden, dat zij, door hun inwijding, na de dood de eeuwige gelukzaligheid zouden verwerven en dan niet in de duistere onderwereld zouden behoeven te blijven. Een dergelijke opvatting bestond ook bij onze voorvaderen en belangrijk is het daarbij vast te stellen, dat bij hun niet de minste angst voor het levenseinde bestond [6]). Wij lezen, dat zij met een lach op het gelaat het onvermijdelijke tegemoet traden of dat zij de gedachte aan een aards einde met een overtuigde onverschilligheid onder het oog zagen, die duidelijk aantoonde, dat zij aan dit gebeuren geen grote betekenis hechtten. Als een man er zich van vergewist had, dat zijn eer in goede handen was en dat hij in de gedachten zijner nakomelingen zou blijven voortleven, dan ging hij welgemoed naar de plaats, "waar zijn gestorven verwanten woonden", ging hij heen, "om zijn verwanten te bezoeken", zoals Egil in de over hem handelende saga tot zijn zoon zegt [7]).
Met betrekking tot deze onverschilligheid voor de dood zijn in de oude saga's een groot aantal voorbeelden te vinden.
Dit zonder angst aanvaarden van de dood hing o.a. samen met de algemene levensbeschouwing, die uitging van een vaststaand lot, van een geloof, dat aannam, dat alles gebeurde, zoals het was voorbeschikt. Wij zien dit telkens weer in de IJslandse saga's, die tot de oudste schriftelijke oorkonden van de vroeghistorische Germaanse samenleving behoren en waarin steeds weer naar voren komt, dat er boven Goden en mensen een macht bestaat, die het wereldgebeuren en de lotgevallen van Goden en mensen bepaalt. Wij kunnen er hier niet nader op ingaan, maar willen slechts vaststellen, dat wij in dit geval niet te maken hebben met een fatalistisch geloof, zoals wij dit in de Orient aantreffen. Het geloof aan een onafwendbaar lot betekende niet, dat men bij de pakken ging neerzitten. Integendeel, men voelde de verplichting, mede te werken aan de vervulling van dat vaststaande lot, al kwamen er ook gevallen voor, dat men er zich tegen verzette. Dit waren echter uitzonderingen. En zelfs als men meende te zien, dat het lot zou uitlopen op de dood, dan poogde men in het algemeen niet zich hieraan te onttrekken, maar deed men het zijne om dat, wat naar men dacht gebeuren moest, in vervulling te doen gaan [8]).

Begrafenisgebruiken

Het gebruik, de doden te begraven, was in Noord-Europa reeds in oeroude tijden in zwang. Het was een religieuze plicht en nog in de latere saga-tijd liet men zelfs zijn verslagen vijand niet onbegraven liggen, ook niet, als deze vijand als gevolg van een bloedwraak gevallen was [9]).
Tot de oudste wijze van begraven behoorde die van het bijzetten onder de haard; nog lang de heilige plaats in de woning [10]). In historische tijden kwam dit niet meer voor, maar wel horen wij van een begraven onder de drempel van het huis, wat hiermede gemotiveerd werd, dat de dode daar kon zien, of alles in het huis op de juiste wijze geschiedde. Dit was echter vermoedelijk een latere motivering. Met de verbreiding van het Strijdhamervolk kwam het begraven in een individuele grafheuvel in zwang en dit is ook de oude wijze van teraardebestelling, die wij bij de Germanen aantreffen. Vaak werd daarbij de dode in een

boomkist [11]) gelegd (afb. 143) of in een door stenen platen gevormde ruimte, waar de grafheuvel dan overheen geworpen werd [12]).
Reeds in de Bronstijd treedt hier en daar, in plaats van begraving, lijkverbranding op. Over de redenen daartoe tasten wij in het duister, maar vermoedelijk is het gebruik van een buurvolk overgenomen. Het is dan ook de vraag, of deze nieuwe vorm van bijzetting met gewijzigde opvattingen over het toekomstige leven samenging.
Vele eeuwen blijven dan begraven en verbranden naast elkaar bestaan en hetzelfde vinden wij ook bij andere Indogermaanse volken, Indiërs, Thrakiërs, Etrusken en Grieken.
Bij de Westgermanen kreeg verbranden geleidelijk de overhand en bleef daar tot in de eerste eeuwen van onze jaartelling in gebruik. Dit leren ons de opgravingen en eveneens een mededeling van Tacitus [13]), die schrijft: "Bij begrafenissen heeft geen ijdele praal plaats; alleen zij opgemerkt, dat men de lijken van beroemde mannen met bijzondere houtsoorten verbrandt. De brandstapel overladen zij noch met dekens noch met specerijen; aan allen worden wapens, aan sommigen ook hun paard meegegeven. Op de begraafplaats verheft zich een grafheuvel. Weeklagen en tranen laten zij spoedig, smart en rouw veel later ophouden. Bij de vrouwen behoort het klagen, bij de mannen de herinnering."
Tot de bijzondere houtsoorten, waarover Tacitus spreekt, behoorden misschien die van de vlierstruik en van de jeneverbes [14]).
In de vierde en vijfde eeuw komt geleidelijk het begraven van de dode weer in zwang, vooral in de vroegere Romeinse provincies van het Germaanse gebied: Zuid-Duitsland, Zwitserland, de Rijngebieden en Gallië. De lichamen werden met rijke bijgaven begraven en niet alleen werden kleren, wapens en sieraden meegegeven, maar bij een voorname dode volgden ook zijn paard, zijn honden en zelfs soms zijn dienaren in het graf.
Het medebegraven van het paard heeft nog een late naklank in het tegenwoordige gebruik om in de begrafenisstoet van vorstelijke personen hun "lievelingspaard" mede te voeren; het wordt echter uiteraard niet meer medebegraven. Een overgangstoestand was ook, dat men zich veelal vergenoegde met het medegeven in het graf van het paardetuig [15]).
Het gebruik, de lijken te verbranden, bleef in Noord-Germanië nog langer bestaan en ook de naar Engeland getrokken stammen bleven eraan vasthouden. Maar geleidelijk kwam ook hier het begraven weer in zwang [16]). Het langst werd het verbranden door de Saksers toegepast, totdat Keizer Karel er, onder bedreiging met de doodstraf, een einde aan maakte.
Bij de begrafenissen bestonden bepaalde gebruiken, waarvan wij slechts matig op de hoogte zijn. In Snorri's Heimskringla [17]) wordt gezegd, dat men na de dood van Hakon een grote grafheuvel opwierp en de koning daarin legde in volle wapenrusting en in zijn beste kleren. Al was Hakon zelf christen, zijn volk gaf hem een heidense begrafenis [18]).
Een der redenen, voor het medegeven van wapenen e.d., wordt onthuld in de reeds aangehaalde Ynglingasaga [19]), waar gezegd wordt: "Zo bepaalde hij (Odin), dat alle doden verbrand moesten worden en dat ook hun roerende have op de brandstapel moest worden gelegd. Want, zeide hij, een ieder zou met zoveel bezit in Walhal aankomen, als met hem op de brandstapel was geweest."
Hier wordt achteraf dus een motivering gegeven, waarom doden hun bezittingen

mede op de brandstapel kregen; hetzelfde gebruik echter gold, naar wij zeiden, bij het begraven. In het middeleeuwse recht ontmoeten wij nog bepalingen, waaruit blijkt, dat de dode recht had op een deel der nalatenschap. Wanneer hij een vrouw en kinderen had, ontvingen deze gezamelijk twee derden, terwijl het laatste deel ter beschikking van de dode bleef. Men noemde dit het dodendeel (the dead man's part, la partie du mort). Dat dit deel van de nalatenschap ten nutte van de dode diende, blijkt ook daaruit, dat in de christelijke tijd het dodendeel tot "zieledeel" werd, dat "pro salute animae" (tot heil van de ziel) aan de Kerk toeviel [20]).
Een ander gebruik, waarvan wij horen, is het rijden om de brandstapel c.q. om het graf. Jordanis [21]) beschrijft deze ceremonie bij de begrafenis van Attila: Twaalf van zijn mannen rijden om het graf, waarbij zij de heldendaden van hun koning bezingen. Men neemt aan, dat hierbij Gotische invloeden een rol speelden. In de "Beowulf" [22]) wordt hetzelfde vermeld bij de begrafenis van een Geatenkoning. Wij hebben hier vermoedelijk met een algemeen Indogermaans gebruik te maken, want ook in de "Ilias" [23]) lezen wij, dat driemaal om het graf van Patroklos werd gereden. Bij eenvoudiger mensen zullen de ommegangen wel te voet hebben plaats gevonden en dit gebruik is tot op de huidige dag bij ons blijven voortleven.

Het leven na de dood

Een grote factor bij de begrafenisplechtigheden was, dat men geloofde, dat de dood niet het einde was. De mens had na zijn dood een soort voortbestaan. Over de aard daarvan zullen de meningen in de loop der tijden echter wel uiteengelopen hebben. Hierover weten wij echter slechts weinig. Alles wijst er intussen op, dat men niet de dualistische wereldbeschouwing huldigde, die een scherpe scheiding maakt tussen het leven op aarde en dat in het hiernamaals. Zo lezen wij b.v. in het oude lied van Helgi, de doder van Hunding [24]), dat deze verlangde, dat zijn verslagen vijand hem in Walhal knechtendiensten zou bewijzen: het vuur voor hem aansteken, water aandragen voor zijn voetwassing, paarden verzorgen en varkens voederen. In deze gedachtengang werd het leven in het hiernamaals dus beschouwd als een normale voortzetting van het aardse leven met slechts geringe wijzigingen. Maar het voortbestaan kon, blijkbaar, ook in de grafheuvel plaats hebben, die eigenlijk een deel van de onderwereld vormde. Zo wordt in de saga van de wijze Njal verteld [25]) hoe Skarphedin en Hogni aan de zuidkant van Gunnars grafheuvel stonden. Het was hun toen, alsof Gunnar zich in de grafheuvel had omgedraaid en naar de maan staarde. Zij meenden, vier lichten in de heuvel te zien schijnen, die nergens schaduw wierpen. Zij zagen, dat Gunnar zeer verheugd was en dat er grote blijdschap van zijn gelaat straalde. Hij sprak verzen, zo duidelijk, dat men ze ook gehoord zou hebben, als men verderaf had gestaan.
In het bovengenoemde Lied van Helgi lezen wij [26]), dat een dienstmaagd van Sigrun op een avond langs de grafheuvel van Helgi ging en dat zij hem toen met groot gevolg naar de heuvel zag rijden. Zij vroeg zich af, of het geen gezichtsbedrog kon zijn, maar Helgi zelf verzekerde haar, dat hij het werkelijk was. Zij spoedde zich daarop naar Sigrun, Helgi's weduwe, die zich toen naar de

grafheuvel begaf, daar een gesprek met Helgi had en in zijn armen de nacht doorbracht. De volgende morgen reed Helgi weer weg. De daaropvolgende avond begaf Sigrun zich weer naar het graf, maar Helgi keerde niet terug [27]).
Verwant aan de voorstelling, dat de dode in een grafheuvel tot op zekere hoogte leefde, was die van het verblijf der doden in een berg. In de Saga van de godi Snorri [28]) wordt gezegd, dat Thorolf een zekere heuvel Helgafell (heilige heuvel) noemde en dat hij geloofde, dat hij in deze zou ingaan, wanneer hij stierf en hetzelfde zou het geval zijn met al zijn verwanten op de landtong. Elders in de Saga van de godi Snorri [29]) lezen wij, dat Thorstein naar het Höskuldeiland ter visvangst voer en dat op een herfstavond de herder van Thorstein het vee langs de noordzijde van de "heilige berg" naar huis dreef, bij welke gelegenheid hij de berg open zag. Hij nam daar grote vuren waar en hoorde vrolijke geluiden en hoorngeschal. Toen hij nauwkeuriger luisterde, of hij ook woorden kon onderscheiden, hoorde hij, hoe men Thorstein en zijn gezellen begroette en hem zeide, dat hij weldra op de erezetel tegenover zijn vader zou zitten. Deze boodschap bracht de herder over aan Thora, de vrouw van Thorstein. De volgende morgen kwamen enige lieden van het Höskuldeiland en meldden, dat Thorstein de vorige dag bij de visvangst verdronken was [30]).
Misschien dat het gebruik om doden in grotten te begraven, aanleiding is geweest om te veronderstellen, dat de doden in een berg verblijf hielden. Bij Saxo Grammaticus [31]) althans lezen wij [32]), dat Aswit, die aan een ziekte overleden was, in een grot werd bijgezet, tezamen met zijn hond en zijn paard. Op grond van een vriendschapseed liet Asmund zich met hem begraven. Hij kreeg echter voedsel mee. Kort na de dubbele begrafenis kwamen Zweden, die het graf wilden beroven en daartoe iemand in een mand in de grot lieten zakken. De indringer werd echter door Asmund overmand. Deze liet zich daarna weer omhoogtrekken, waarop de Zweden, menende, dat de dode verschenen was, de vlucht namen.
Naast de opvatting, dat de doden in hun graf of grafheuvel dan wel in een berg verder leefden, bestond ook het geloof, dat de overledenen in een soort onderwereld terecht kwamen, een geloof, dat de Germanen met vrijwel alle andere Indogermaanse volkeren deelden. Vermoedelijk echter beschouwde men alles, wat onder het oppervlak der aarde lag: graf, grafheuvel, grot, het inwendige van een berg enz., als onderwereld. Deze onderwereld noemden onze voorvaderen "hel", een woord, dat de betekenis had van "verhullend" en "verhelend" [33]). De algemene Germaanse naam was eertijds "halja" en volgens Jordanis heetten de tovenaressen bij de Goten "haljarunae", vermoedelijk een latinisering van haljarunos, een woord, dat mogelijk dodenbezweerster betekende [34]). Geleidelijk ontwikkelde zich de voorstelling, dat het hier een dodenrijk betrof met een heerseres, die eveneens met de naam "Hel" werd aangeduid. Alle mensen gingen - met uitzondering van hieronder nog nader te bespreken groepen - naar deze hel. Weliswaar was deze hel een ondergronds verblijf, maar zij was geen straf- of vuurhel, zoals de christenen zich deze, in navolging van de Joden, voorstelden. De Germaanse hel werd van de bewoonde wereld gescheiden door de wilde en veel geraasmakende stroom Gjoll, die het dodenrijk omringde. Over de Gjollrivier ging een brug: de Gjallarbrug, die door de maagd Modgud werd bewaakt en bij de ingang van de hel bevond zich een helhond.
Al was de Germaanse onderwereld, althans oorspronkelijk, geen plaats, waar aan

de doden straf werd toebedeeld, toch werd het leven der overledenen als zeer troosteloos voorgesteld. Als een dode wolwa door Odin uit haar doodslaap gewekt wordt, zegt zij, dat zij door sneeuw en regen werd voortgezweept en met dauw doordrenkt is [35]).

Hoewel men oorspronkelijk vermoedelijk meende, dat de onderwereld overal onder de aarde lag, vinden wij echter al spoedig tekenen voor een bepaalde lokalisering. Reuter [36]) brengt deze in verband met de zonneloop; als de zon in de noordelijke streken zich des nachts onder de noordelijke horizon bevindt, geeft de enigszins verlichte hemel daar de nachtelijke zonneloop aan. De zon houdt zich dan "dus" op in een onderwereld, wat geheel in overeenstemming is met de woorden van de jongere Edda [37]), waar gezegd wordt, dat de weg naar de hel "naar beneden en noordwaarts" voerde. Nog tegenwoordig zegt men in Noorwegen, dat de hel bij de noordpool ligt [38]). Dat het noorden ook de woonplaats der Goden en de gebedsrichting was, is hiermede niet in tegenspraak. De Goden dacht men zich nl. ook in het noorden, maar dan: noordwaarts naar boven d.w.z. ter plaatse, waar de wereldas uitmondt, dus bij de poolster. Maar dit werd pas later de woonplaats der Goden. Voordien was deze, evenals die der mensen, op aarde.

Naast hel was er nog een tweede dodenrijk, waar diegenen heengingen, die op zee waren omgekomen. Het was het rijk van Ran [39]), dat, diep in zee liggende, enige verwantschap met de hel vertoonde. Maar men hield de verschillende voorstellingen niet consequent uit elkaar, want wij zagen hierboven reeds, dat ook op zee omgekomenen in een dodenrijk ingingen, dat zich in een berg bevond.

De begraven lichamen, al of niet verbrand, namen bij onze voorvaderen een voorname plaats in. Zij hadden, zoals gezegd is, onder de aarde een soort voortbestaan, dat een afspiegeling van de menselijke verhoudingen was. Zij bleven als doden deel uitmaken van de familiegroep, de sibbe, zoals men deze in de 19e eeuw ook nog hier te lande in notariële akten placht aan te duiden, en zij vormden daarin het voornaamste en leidende deel. Inzonderheid was dit het geval met de stamvader, wiens grafheuvel op het gemeenschappelijke erf der sibbegenoten lag. Hij was en bleef de bezitter van de grond en deze was dus onvervreemdbaar. Nog tot op de huidige dag mogen in Engeland en Duitsland een aantal landgoederen niet door verkoop in andere handen overgaan en de erfgenamen zijn de beheerders, niet de bezitters van die grond. Men zoekt de oorsprong hiervan echter meestal in een middeleeuws erfrechtgebruik, dat echter ook wel eens door Oud-Germaanse gebruiken kon zijn beïnvloed.

In hun grafheuvels waakten de gestorven voorvaderen over het geluk van hun nakomelingen en omdat zij in contact stonden met de chtonische machten, hadden zij een beter en vollediger inzicht dan de mensen op aarde over hetgeen gebeuren ging en dus ook over de medewerking, die verleend moest worden, om het vaststaande lot in vervulling te doen gaan. Door hun verbondenheid met de onderwereld kenden zij ook het geheim van het leven, dat uit de dood voortkomt; en wat vooral van gewicht was, zij konden ook medewerken bij het verlenen van vruchtbaarheid. In het bezit van deze kennis en macht bleef de dode voorvader de leider van de sibbe. Op zijn grafheuvel vonden de bijeenkomsten der familie plaats, die, naar men meende, daardoor van hem inspiratie ontving. Ook kwam het voor, dat men in alle stilte op zijn graf ging zitten, in de hoop, daardoor de juiste ingevingen te ontvangen.

Ook op andere wijze verwachtte men hulp van de dode. In de Hansna-Thoris-saga [41]) wordt verteld, dat Tungu-Od bepaald had, dat hij na zijn dood op de Skaneyberg moest worden gebracht, opdat hij het gehele gebied zou kunnen overzien en in de saga van Ragnar Lodbrok [42]) lezen wij: "Toen hij (Ivar) op zijn sterfbed lag, beval hij, hem daar te begraven, waar het rijk het meest aan vijandelijke aanvallen blootgesteld was, want hij hoopte, dat de landende vijanden dan de overwinning niet zouden behalen. Toen hij gestorven was, geschiedde, wat hij bevolen had en werd hij in een grafheuvel bijgezet. Velen vertelden, dat toen koning Harald, Sigurds zoon, naar Engeland kwam, hij landde waar Ivar lag; op deze tocht sneuvelde hij inderdaad. Toen Willem de Veroveraar later landde, opende hij Ivars grafheuvel en trof diens lichaam onverteerd aan. Hij verbrandde het en kon toen rustig verder trekken [43]). Dit herinnert aan de bij vele Indogermaanse volkeren bestaande sage, volgens welke een koning zich in een grafheuvel aan de zeekust liet begraven, om van daaruit zijn land tegen vijanden te kunnen beschermen [44]). Wij kennen dergelijke verhalen van de Grieken en de Kelten, maar ook, wanneer de Angelsaksische Beowulf bepaalt [45]), dat zijn grafheuvel aan de zeekust moet worden opgeworpen, kunnen wij aan iets dergelijks denken.

Voorstellingen van de doden

De voorstellingen, die men zich van de doden maakte liepen nogal uiteen. Een der namen die men aan een menselijk voortlevend bestanddeel gaf, luidde hugr. Dit woord had verschillende betekenissen: geest, wens, gedachte, verlangen. Als wens kon een gedachte buiten de mens treden, een omhulsel tot zich trekken en zich zo aan anderen kenbaar maken. Maar de hugr kon ook onzichtbaar optreden. Daarnaast kende men een andere vorm, welke men hamr noemde en dat meestal het uiterlijk van een dierenlichaam bezat.
Iets anders dan hugr of hamr was de dodengeest [46]). Hij was datgene, wat na het overlijden van de mens als schaduw voortleefde. Wat dit wezen van de levende mens onderscheidde, was de geringe dichtheid van zijn materie. In de beschrijving van dodenverschijningen zien wij allerlei tussenvormen tussen de dodengeest en het lichaam, zoals dit er op het ogenblik van het sterven uitzag.

Doden verschijnen in dromen

Men nam aan, dat de doden rechtstreeks contact met de levenden hadden en wel in de eerste plaats, doordat zij aan de slapende mensen in hun dromen verschenen.

Doden verschijnen aan wakenden

Maar behalve in dromen, konden de doden ook door wakende mensen waargenomen worden en in de saga's wordt daarvan herhaaldelijk gewag gemaakt. Zij waren dan zichtbaar als een menselijke gestalte en verschenen aan

de levenden als handelende wezens, die met het gewone menselijke bewustzijn optraden. Zij kregen daardoor de functie van een "levend lijk". Zij werden dus zeer lichamelijk gedacht en wanneer zij over de daken "reden", kwam het zelfs voor, dat zij met hun voeten de dakspanten verbrijzelden [48]). Deze voorstelling van spoken leeft nog voort tot op de huidige dag, want in vertellingen over kerkhofspoken e.d. worden deze even lichamelijk voorgesteld als in de heidense tijd. Ook spraken de spoken met menselijke stemmen, zodat zij weinig van de levenden verschilden.
In de regel kwamen zij terug om bepaalde menselijke plichten te vervullen, maar er zijn ook verhalen, die van een onheilbrengend spook berichten en dit soort verhalen wordt - vermoedelijk om de griezelige bijsmaak - vooral in de latere literatuur, met veel verve verteld. Ook waren er voorbeelden van spoken, die, ogenschijnlijk zonder bepaald doel, zichtbaar werden of die een welwillende reden hadden.
In de oude boeken zijn echter ook verschillende voorbeelden te vinden van het gewelddadig optreden van, geheel als levenden voorgestelde, gestorvenen en van de hevige strijd, die met dergelijke spoken gevoerd werd. Op de oorsprong van deze verhalen willen wij hier niet ingaan en alleen maar vaststellen, dat men er blijkbaar in de heidense tijd van overtuigd was, dat de doden in zeer menselijke vorm konden terugkomen en zich onder de levenden konden bewegen.

Wij hebben hierboven reeds gezien, hoe de schaapherder van Thorstein zijn meester met zijn metgezellen een grot in een berg zag betreden, nadat zij op zee verdronken waren. Dit was echter niet zozeer een verschijning van doden in de mensenwereld als wel het waarnemen van gestorvenen in de dodenwereld. Het kwam echter ook voor, dat een schare doden zich aan de mensen vertoonde. Zo lezen wij in de Saga van de godi Snorri [49]) het volgende: "Op de morgen, dat Thorodd en zijn makkers met een lading vis wegvoeren, kwamen zij allen op zee om . . . Toen men het bericht te Frodisach vernam, nodigden Kjartan en Thurid hun buren uit voor het erfmaal. Zij namen het Jul-bier en gebruikten het als dodenbier. De eerste avond nu, dat de mannen voor het erfmaal kwamen en juist in hun zetels hadden plaats genomen, trad de (dode) boer Thorodd de kamer binnen en met hem zijn gezellen, allen kletsnat. De aanwezigen waren verheugd over zijn komst, want zij zagen daarin een goed voorteken. Men nam destijds aan, dat de doden bij Ran goed ontvangen waren, wanneer zij op hun eigen dodenmaal verschenen. Want het heidense geloof was destijds nog zeer verbreid, al waren de mensen ook gedoopt en al noemden zij zich ook christenen (!). Thorodd en de zijnen liepen door de gehele slaapruimte. Deze had een buiten- en een binnendeur. Door de laatste kwamen zij in de keuken. Zij beantwoordden geen enkele groet, maar gingen om de haard in de keuken zitten, waarvandaan de mannen wegvluchtten. Thorodd en de zijnen bleven echter zitten tot het vuur geheel was uitgebrand. Toen gingen zij weg. Dit herhaalde zich elke avond. Zolang als het erfmaal duurde, verschenen zij bij het vuur". Verder wordt dan verteld, dat zij, nadat de gasten vertrokken waren, nog eens terugkwamen en hun natte kleren bij het vuur uitwrongen. Voorts zou ook de gestorven Thorir Houtbeen bij die gelegenheden verschenen zijn en allerlei griezelige details worden er dan verder aan toegevoegd. Eindelijk riep men voor de woning een dingvergadering [50]) bijeen, hield een rechtszitting en veroordeel-

de tenslotte de doden stuk voor stuk, om het huis te verlaten. Een dergelijke uitspraak konden de doden, evenmin als de levenden, naast zich neerleggen en een voor een verdwenen zij, om niet meer terug te komen [51]).

Oproepen van doden

Niet alleen konden doden zich op eigen initiatief aan de levenden vertonen, maar zij konden, naar men meende, ook opgeroepen worden. Wij lezen hiervan o.a. in de Heimskringla van Snorri [52]), waar hij het heeft over de toverkunsten van Wodan. Daarin zegt hij, dat deze God soms doden uit de aarde opwekte en zich ook wel tussen de gehangenen zette, om ook van deze doden bepaalde mededelingen te verkrijgen [53]).

In de Edda [54]) wordt verhaald, dat de God Balder boze dromen had. De Goden beraadslaagden over de betekenis daarvan, waarna Odin op zijn achtbenig ros Sleipnir naar Nevelhel ging, nadat hij de hond, die de hel bewaakte, voorbij gegaan was. In de "woning van Hel" aangekomen, ging hij naar de oostelijke poort, waar hij wist, dat het graf van een wolwa was. Hij sprak daar een dodenbezwering uit, waardoor zij gedwongen werd op te staan en zijn vragen te beantwoorden. Zij vertelt hem dan, dat Balder zal sterven en dat zijn dood gewroken zal worden [55]).

Betreden van de dodenwereld

Het was ook voor de levenden, de stervelingen, mogelijk, tijdelijk de onderwereld te betreden. Wij zagen, dat Wodan daarheen afdaalde, om een dode wolwa uit haar graf op te roepen. Iets dergelijks vernemen wij omtrent de God Hermod, die naar de onderwereld ging om losgeld te bieden voor de dode Balder. In de proza-Edda [61]) wordt uitvoerig beschreven, hoe Hermod op Odins ros Sleipnir naar de onderwereld afdaalde, waarbij hij tal van moeilijkheden moest overwinnen en er gedurende een nacht verblijf hield. De volgende morgen keerde hij toen weer terug.
Dit had echter betrekking op Goden. Wij lezen ook, dat mensen naar de onderwereld konden afdalen, waarbij wij intussen moeten bedenken, dat volgens de opvattingen onzer voorvaderen, mensen en Goden niet zover van elkaar af stonden. De Goden hadden alle eigenschappen, die ook mensen bezaten, maar zij bezaten die in buitengewone mate, terwijl zij bovendien over een aantal bovennatuurlijke vermogens beschikten.
In Snorri's "Heimskringla" lezen wij [62]), hoe op Jul-avond het eten en de drank van koning Halfdans tafel verdwenen, zonder dat iemand begreep, hoe dit geschiedde. De koning wilde toen een Laplander, die bedreven was in de toverkunst, dwingen, hem te zeggen, hoe het gebeurd was, maar de Laplander gaf geen uitleg. Kort daarop verdween hij echter en met hem Harald, de zoon des konings. De Laplander nam hem mee en zij kwamen op een plaats, waar een hoofdman een grote maaltijd hield. Zij werden beiden gastvrij ontvangen en de

koningszoon bleef er tot in het voorjaar. Toen vertelde de hoofdman hem, dat hij het geweest was, die de spijzen had weggenomen. Verder vertelde hij, dat koning Halfdan gestorven was en dat Harald in zijn plaats koning zou worden. Dit verhaal wordt aangevuld door een oude sage, dat men in het Flateyjarbok vindt, waarin gezegd wordt, dat het Odin was geweest, die de spijzen had weggehaald.
In de oorspronkelijke tekst was het mogelijk ook Odin, die als "Laplander" de koningszoon meenam, want de Laplanders woonden in het hoge noorden, dat niet alleen het verblijf der Goden, maar ook de plaats was, waar, naar men later meende, Walhal gelegen was. Al is het dus niet geheel zeker, toch is er aanleiding, aan te nemen, dat in de verloren gegane tekst de tocht van de koningszoon er een naar de dodenwereld was. Duidelijker komt een dergelijke tocht naar voren in een verhaal, dat Saxo Grammaticus geeft in zijn Deense geschiedenis [63]). Terwijl Hadding [64]) bij zijn verloofde Regnilda verwijlde, vond iets wonderbaarlijks plaats: "Toen men aan tafel gezeten was, zag men plotseling, dat een vrouw, die scheerling droeg, naast de haard het hoofd boven de vloer verhief en met uitgespreide rok vroeg, waar ter wereld in de winter dergelijk fris groen ontsproot. De koning zeide, dit ook wel te willen weten, waarop zij hem in haar mantel hulde en, terugglijdend, hem met haar mee onder de aarde voerde, naar ik denk, omdat de onderaardse Goden bepaald hadden, dat hij nog levend naar de plaats zou worden gebracht, waar hij na zijn dood terecht zou komen. Zij doorschreden toen eerst een met damp gevuld, halfduister gebied en zagen daarna, voortschrijdend op een door veel gebruik uitgesleten voetpad, een aantal voorname mannen in prachtige purperen gewaden. Toen zij die voorbij waren, kwamen zij aan een zonnige landstreek, waar de door de vrouw meegebrachte gewassen groeiden. Op hun verdere tocht kwamen zij bij een rivier met sterk verval en loodgrijs water, die in zijn smalle stroom verschillende soorten wapens meevoerde en die men met een brug kon overschrijden [65]). Toen zij over die brug waren, zagen zij mannen in twee rijen met elkander strijden en toen Hadding aan de vrouw vroeg, wat dat te betekenen had, antwoordde zij: 'Dat zijn zij, die in de strijd gevallen zijn en nu op deze wijze voortdurend getuigen van de manier, waarop zij gestorven zijn, waarbij zij hun handelingen in het leven nabootsen'. Toen zij verder gingen, zagen zij hun weg versperd door een muur, die moeilijk te bestijgen was. De vrouw probeerde er overheen te springen, maar haar kleine, uitgedroogde lichaam speelde dat niet klaar. Toen rukte zij een haan, die zij mede naar beneden gebracht had, de kop af en wierp hem over de omheinde muur. Meteen werd de vogel weer levend en gaf door luid gekraai te kennen, dat hij de adem teruggekregen had." Verder gaat het verhaal niet.
Wij willen het bij deze voorbeelden laten, waaruit men duidelijk kan opmaken, dat er, naar men meende, gemeenschap tussen levenden en doden bestond en dat zowel de doden de wereld der levenden konden betreden, als deze laatsten toegang hadden tot de onderwereld. Nu zeiden wij reeds hoe sterven, afdalen in de onderwereld en wederopstanding de basis vormden voor de meeste inwijdingsriten. Dit was mogelijk, omdat men veronderstelde, dat de mens inderdaad in de onderwereld kon afdalen.

1) Wij gebruiken hier de naam Indogermaans, die eigenlijk onjuist is. Indogermaans is een taalgemeenschap, die bestaat bij een aantal volken, die soms veel overeenkomsten vertonen, maar soms ook totaal verschillen. Dat er één volk geweest is, dat de Indogermaanse oertaal sprak en dat zich over grote delen van Europa, Azië en Afrika verbreidde, daarbij hun uiterlijke verschijning, gebruiken, rechtsbegrippen e.d. meebrengende, is wel waarschijnlijk. Dat het zich met andere volken vermengde en daarin opging, zou een verklaring kunnen zijn voor de uiterlijke verschillen, die de volken, welke een Indogermaanse taal spreken - al is deze uiteraard min of meer verbasterd - vertonen. De vraag waar dit volk gewoond zou hebben, is nog niet bevredigend opgelost. De theorieën lopen uiteen van West-Azië, Zuid-Rusland, Midden-Duitsland en Noord-Europa; zelfs Atlantis speelt in deze theorieën een rol. Het meest waarschijnlijke lijken echter West-Azië of Zuid-Rusland.

2) Germania, c.13.

3) Höfler, Kultische Geheimbünde, 200.

4) De oude mythen, die o.a. een neerslag vormden van allerlei ceremoniën en dus ook van inwijdingsriten, werden door Keizer Karel na de kerstening van deze streken verzameld. Zijn opvolger, die dan ook Lodewijk "de Vrome" heette, liet al deze optekeningen vernietigen. Bij de kerstening van Scandinavië waren de priesters toleranter en hoewel ook daar zeer veel verloren is gegaan, bleef er nog veel aan ons overgeleverd.

5) Farwerck, Mysteriën der Oudheid, 40.

6) Vilhelm Grønbech, Kultur und Religion der Germanen, I, 252.

7) t.a.p.

8) In bijlage c gaan wij op dit onderwerp nader in.

9) Saga van de Skalde Egil, hst. 29; Sammlung Thule III, 167.

10) Op de Friese terpen werden de doden nog veelal in de woningen begraven.

11) Nog tegenwoordig heet in het Alemannische deel van Duitsland de doodkist "Todtenbaum" (Usener, Sintflutsagen, 217).

12) Het Engelse morne betekent als adjectief: treurig, somber, vreugdeloos, dof; en als substantief: berg, heuvel. Beide begrippen hangen kennelijk samen.

13) Germania c.27.

14) Er zijn vele voorbeelden te noemen van de waarde, die men aan de vlierstruik hechtte, die men nog lang in verband bracht met de dood. In de omgeving van Hildesheim moest de lengte van de dode, voor de bepaling van de grootte van de kist, met een vliertak worden gemeten en de voerman, die de dode vervoerde, had een vliertak als zweep. In de streek van de Benedenrijn legden de nabestaanden vliertakken kruiselings in de kist en wierpen zij een verse struik in het graf (Buschan, Altgermanische Überlieferungen, 89). Misschien hangt hiermede ook samen, dat men hier te lande op kerkhoven veelal vlierstruiken plantte (Van den Bergh, 387). De jeneverbes (Juniperus communis L.), wordt in het Duits Wacholder of Queckholter en in het oosten van ons land kwekholder genoemd. De eerste lettergreep van deze laatste woorden betekent "leven". In verschillende samenstellingen heeft het de betekenis van "leven geven" en bij een lijkverbranding of begrafenis kan het in de betekenis van "nieuw leven geven" of "doen herleven" gebruikt zijn.

15) Hoops, Reallexicon IV, 329.

16) De Vries, Altgermanische Religionsgeschichte I, 143.

17) De Saga van koning Hakon de Goede, hst. 32, Sammlung Thule XIV, blz. 169.

18) Edda, Hakonlied; Sammlung Thule II, 199.

19) Hst. 8; Sammlung Thule XIV, blz. 33.

20) De Vries, Altgermanische Religionsgeschichte I, blz. 193.

21) Een historicus uit de zesde eeuw; Geschiedenis der Goten, blz. 49.

22) vs 3/69 e.v.

23) XXXIII, 13

24) Str. 37; De Vries, Edda, blz. 161.

25) Hst. 78; Sammlung Thule VII, blz. 171.

26) Str. 38; De Vries, Edda, blz. 161.

27) Als opmerkelijke bijzonderheid geven wij hierbij de volgende aantekening weer, die de opschrijver van het lied er aan toevoegde na str. 49 (De Vries, Edda, 163): "In de oude tijd bestond het geloof, dat mensen wedergeboren konden worden, wat nu in

christelijke tijd voor oudewijvenpraat geldt. Helgi en Sigrun zouden aldus wedergeboren zijn. Hij heette later Helgi, de vorst der Haddingen en zij heette Kára, de dochter van Halfdan en was een walkure." Ook aan het slot van het Lied van Helgi, de zoon van Hjorward (De Vries, Edda, blz. 181) lezen wij iets dergelijks. "Van Helgi en Swafa wordt verteld, dat zij later wedergeboren zijn."

28) Hst. 7; Sammlung Thule VIII, blz. 19.

29) Hst. 11; Sammlung Thule VII, blz. 27.

30) In de Saga van de wijze Njal (Hst. 14; Sammlung Thule IV, blz. 56) en ook elders, lezen wij iets dergelijks.

31) Een Deens geschiedschrijver uit de 12e eeuw. Hij was secretaris van Absalon, bisschop van Roeskilde. In diens opdracht schreef hij zijn beroemde Deense Geschiedenis, waarvan de eerste negen boeken de oudste voorvallen in Denemarken schetsen, zoals de oude mythen en legenden die weergeven.

32) V. 162.

33) De Vries, Altgermanische Religionsgeschichte II, 375.

34) Helm, Altgermanische Religionsgeschichte II, 22.

35) De droom van Balder, str. 5; De Vries, Edda, blz. 84.

36) Germanische Himmelskunde, 32.

37) Gylfagenning XLIX; Sammlung Thule XX, 107.

38) Reuter t.a.p., 68

39) Ran was de dochter van Aegir, de Reus, die de heerschappij over de zeeën bezat.

41) Hst. 17.

42) Hst. 18; Sammlung Thule XXI, blz. 190.

43) Focke, Ritte und Reigen, 90.

44) De Vries, Altgermanische Religionsgeschichte I, 23.

45) 2804 - 2808.

46) De Vries, Altgermanische Religionsgeschichte I, 228.

48) De Vries, Germaanse Oudheid, 144.

49) Hst. 54; Sammlung Thule VII, blz. 133.

50) Dingvergaderingen werden veelal op natuurlijke hoogten of op een door mensen opgeworpen hoogte gehouden. Hier herinneren de IJslandse Logberg aan, waarop het Alding werd gehouden of de Frankische Maalbergen, die veelal tot op de huidige dag hun naam behouden hebben (Malbergen, land ten zuiden van Wezep, Maalbergen bij Zundert e.d.).

51) Het is niet onmogelijk, dat wij, de opsmukking van het verhaal geheel terzijde latende, hier te doen hebben met een gebeurtenis, die in werkelijkheid plaats vond. Doden werden nl. bij bepaalde gelegenheden wel door gemaskerden voorgesteld. Wij komen hierop in hst. VI nog nader terug.

52) Ynglingasaga, hst. VII; Sammlung Thule XIV, 32.

53) Overigens bestaat er een bijzonder verband tussen Wodan en de gehangenen, waarop wij nog uitvoerig terugkomen.

54) Balders droom, str. 4; De Vries, Edda, str. 2, blz. 84.

55) Wij zien hier de reeds genoemde vermenging van graf en onderwereld, die hier wel zeer duidelijk aan de dag treedt, waar Odin het graf der wolwa bezoekt, dat zich in de onderwereld bevindt. Minder duidelijk is, dat enerzijds Odin naar de onderwereld afdaalt en hij anderzijds (vs.6, De Vries, Edda, blz. 85) zegt: "Zeg mij uit hel - ik hoor op aarde . . . "

61) Hst. 49; Sammlung Thule XX, blz. 106.

62) De Saga van Halfdan de Zwarte, Hst. 8; Sammlung Thule XIV, blz. 87.

63) I,30.

64) Hadding was een bekende aanvoerder van wikingers, die in 866 een lange krijgstocht ondernam door Anjou, Poitou en Touraine, waarbij hij op de terugtocht de dapperste Frankische krijgers, de graven Ramnulf en Rodbert doodde. In 869 moest de koning van Bretagne hem schatting betalen en in 872 werd hij door Karel de Kale in Angers belegerd, waarbij hij zich vrijkocht tegen de belofte, het land te verlaten. Hij kwam echter na de dood van Karel terug en hield nog erger huis dan voorheen. Pas in 882, nadat hij zich met een enkele onderbreking 16 jaren aan de Loire opgehouden had, werd hij door Lodewijk het Kind gedwongen of door geld overgehaald, Frankrijk te verlaten. Maar in 890 en 891 zien wij hem weder aan de mond van de Somme en doet

hij aanvallen op Amiens en Vermandois. In de jaren 893 en 894 lezen wij over zijn gevechten in Engeland, maar of hij daar stierf, met zijn legers weer naar Frankrijk trok of naar zijn land terugging, weten wij niet. Volgens Saxo Grammaticus zou hij zich ten aanschouwe van zijn volk aan Odin geofferd (d.w.z. opgehangen) hebben, toen misoogst hongersnood had veroorzaakt.

65) In het Eddalied: "Voorspelling der Wolwa", De Vries, Edda, str. 29, wordt deze rivier ook genoemd; zij heet daar de Slidr.